

TURINYS

**Ką galėjo ir ko negalėjo Lietuvos
Didžiosios Kunigaikštystės kilmingosios • II**

Ona Ketlerytė-Radvilienė • 30
Turtinga našlė, netroškusi vėl ištekėti

Kristina Eufemija Radvilaitė • 58
Našlaitė, neprašuvusi primestame gyvenimo kelyje

Ona Holovčinskytė-Sapiegienė • 70
Kunigaikštytė, kurią užgriuvo vyro skolos

Teklė Ona Valavičiūtė-Radvilienė • 78
Veikli vyro turtų administratorė

Lukrecija Marija de Stroci-Radvilienė-Kopecienė • 92
Drąsūs žingsniai į vyrų teritoriją

Marija Lupu-Radvilienė • 114
Kunigaikštienė, nepritapusi sutuoktinio tėvynėje

Kotryna Sobieskytė-Zaslavskienė-Radvilienė • 132
Įtakingoji karaliaus sesuo

Klara Izabelė Laskaris-Pacienė • 170
Politikuojanči pirmoji rūmų dama

Teresė Gosevskytė-Sluškienė-Sapiegienė • 188
Moteris, sukėlusį pilietinį karą

Liudvika Karolina Radvilaitė-Hohencolern-Vitelsbach • 208
Turtingiausia Europos nuotaka, dėl kurios sužlugo du Seimai

Agnė Emerencija Varšickytė-Pociejienė • 230

Patrakusi Augusto II favoritė

Elžbieta Magdalena Oginskytė-

Gelgaudienė-Puzinienė • 242

Didikė, pasitarnavusi lietuviškam dangui

Elena Oginskytė-Oginskienė • 254

Slaptoji pasiuntinė Rusijos imperatorės rūmuose

Teklė Rožė Radvilaitė-Višnioveckienė-Sapiegienė • 264

Giminės interesų įkaitė

Pranciška Uršulė Višnioveckytė-Radvilienė • 280

Pirmoji Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės moteris rašytoja

Ona Liudvika Micelskytė-Radvilienė • 296

Pamotė, veikusi išvien su savo posūniu

Marija Karolina Liubomirskytė-Radvilienė • 310

Ištikima dėdės politinė informatorė

Elžbieta Branickytė-Sapiegienė • 326

Lemtingų pasirinkimų supuoklėse įstrigusi vaivadienė

Magdalena Agnė Liubomirskytė-

Liubomirskienė-Sapiegienė • 342

Favoritė, kuriai nerūpėjo kitų nuomonė

Teofilė Jablonovskytė-Sapiegienė • 350

Patriotė, kurią palaužė valstybės žlugimas

Elena Pšezdzeckytė-Radvilienė • 358

Kunigaikštienė, parką mylėjusi labiau nei tėvynę

Ona Olimpija Radvilaitė-

Pšezdzeckienė-Mostovskienė • 378

Populiarių gotikinių ir istorinių apsakymų karalienė

Celina Sulistrovskytė-Radvilienė • 386

Dvaro šeimininkė, kuriai likimas nepašykstėjo meilės

Jadvyga Klementina Zamoiskytė-Sapiegienė • 394

Sukilimų ir revoliucijų sukuryje

Marija Ona Tyzenhauzaitė-Pšezdzeckienė • 410

Grafienė, labiau vertinusi meną nei kilmę

Marija Darata de Kastelan-Radvilienė • 430

Prancūzė aristokratė, atgėžusi Radvilas į giminės praeitį

Marija Ona Sapiegaite-Branickienė • 452

Paryžietė kunigaikštytė, išmokusi ūkininkauti ne prasčiau nei vyras

Klementina Potockytė-Tiškevičienė • 468

Pašėlusi Vilniaus aukštuomenės karalienė

Janina Sofija Sadovskytė-Umiastovskienė • 492

Markgrafienė iš rūmų Trakų gatvėje

Marija Magdalena Zavišaitė-Radvilienė • 516

Tarpukario Lietuvos ordino kavaliere

Elžbieta Matilda Radvilaitė-Potockienė • 528

Tarptautinio šulero sutuoktinė

Marija Rožė Branickytė-Radvilienė • 562

Filmo scenarijaus vertas Tetos Stirnelės gyvenimas

Sofija Kosakovskytė-Meistavičienė • 574

Aristokratė, išauklėta nervus palikti tarnaitėms

Rožė Branickytė-Tiškevičienė • 586

Privati bibliotekininkė iš Raudondvario dvaro

Ona Marija Radvilaitė-Tiškevičienė • 610

Grafienė, apsaugojusi savo vaikus nuo sovietinio pragaro

Prieš jus – būrys XVI–XX amžiuose gimusių Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės didikų ir istorinės Lietuvos aristokratių. Tikrai nustebsite, kokios jos ryškios ir kokie nepaprasti jų gyvenimai. Kadangi tais laikais šeima reiškė visą plačią giminę, kartu su kilmingomis moterimis šioje knygoje atgyja jų vyrai, broliai, sūnūs, dukros ir anytos. Ir prasideda televizijos serialo, dramos ar net politinio trilerio vertos istorijos.

Ką galėjo ir ko negalėjo Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kilmingosios

Moterys šiais laikais gerbiamos ne tik kaip gyvybės tęsėjos, bet ir dėl savo proto, talento, pasiekimų, nė kiek ne mažesnių nei vyrų. Bet taip buvo ne visada. Po Liublino unijos Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje, kur pakviesime nusikelti, daugumos pilietinių teisių, kurios šiandien atrodo įprastos ir nediskutuotinos, moterys neturėjo. Bajoriškoji demokratija galiojo tik vyrams, teisės balsuoti Lietuvos moterys sulauks tik pirmojoje Lietuvos Respublikoje XX amžiaus pradžioje – tiesa, vienos pirmųjų pasaulyje.

Perspėjame iš anksto – laikai, kai gyveno šioje knygoje aprašomos gyvybingos, veiklios, turtingos moterys, buvo visai kitokie. Atšiaurūs net pačioms kilmingiausioms, gerbiantys tik vyrų protus, pripažįstantys vien jų sukurtas taisykles.

Net karališkojo kraujo kunigaikštystės paveldėti Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės sosto negalėjo. Todėl mūsų istorijoje nėra nė vienos valdančiosios didžiosios kunigaikštienės. Visos jos

ZYGMUNT AUGUST

Towarzystwo Przyjaciół Sztuk Pięknych

W LUBLINIE 1569 r.
W Krakowie. Cienkiem swetim za rok 1881/82

buvo tik konsortės, tai yra valdančių didžiųjų kunigaikščių žmonos be realios valdžios. Tiesa, buvo šiokia tokia išimtis. Po Žygimanto Augusto mirties jo sesuo Ona, paskutinė Jogailaitė, buvo paskelbta Lenkijos ir Lietuvos infante – tai jau titulas, artimas valdančiajai didžiajai kunigaikštieni. Vis dėlto realios valdžios Ona Jogailaitė neturėjo, todėl istorikams ir liko vienintelė Lenkijos ir Lietuvos kvazivaldovė, labiausiai priartėjusi prie Britanijos karalienės Elžbietos I turėtų galių.

Lietuvos valdovų dukterų, seserų ir našlių motinų gyvenimus esame plačiai aprašę knygoje „Gedimino kraujas. Lietuvos valdovų Gediminaičių dinastija: 112 vyrų ir moterų likimai“, o šįkart kviečiame nusileisti vienu luomų laipteliu žemiau ir susipažinti su Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės ir vėlesnių laikų istorinės Lietuvos didikų atstovėmis. Gal nustebsite, bet jos, kaip ir karališko kraujo *seserys*, turėjo teisę paveldėti turtą ir jį administruoti.

Tiesa, paveldėtus dvarus, miškus, dirbamos žemės plotus pati valdyti imdavosi ne kiekviena Lietuvos didikė, dažniau pasisamdydavo administratorių. Žinoma, vyrą. Moters, apsiėmusios tokias pareigas, sunkiau būtų klausę pavaldiniai, rečiau pasitikėję

Lenkijos karalienės ir Lietuvos
didžiosios kunigaikštienės Onos Jogailaitės portreto fotografija.
XIX a. Nacionalinis muziejus Varšuvoje
(Muzeum Narodowe w Warszawie)

Liublino unija.
Henrikas Redlichas pagal Joną Mateiką,
1881–1882. Nacionalinis muziejus Varšuvoje
(Muzeum Narodowe w Warszawie)

Lietuviškas dvaras – Belica.
Leonas Vičulkovskis, 1907.
Nacionalinis muziejus Krokuvoje
(Muzeum Narodowe w Krakowie)

kiti dvarų valdytojai ar administratoriai. Juo labiau kad paveldėtas valdas reikėjo ne tik prižiūrėti, bet ir parduoti jose išaugintą derlių. Administratorius turėjo bendrauti su pirkliais, derėtis, organizuoti produkcijos logistiką. Šioje šiurkščios kalbos, dulkių ir prakaito persmelktoje srityje atlasiniam moters sijonui vietos buvo nedaug.

Nors savo valdas didikės dažniausiai administruodavo tik *de jure*, kai kurios Bonos Sforco temperamento ir ambicijų moterys teismuose pačios, kaip savarankiški teisiniai subjektai, stodavo ginti savo teisių į žemes ir dvarus. Iš išlikusių teismų dokumentų

matyti, kad XVI–XVIII amžiuje kilmingos moterys dažniausiai siekė užginčyti, atimti turtus iš savo sūnų. Tai, žinoma, liūdna, bet kas žino, gal tai būdavo kova už padorią našlės egzistenciją?

Pasiryžusios bylinėtis didikės žinojo, kad jų skundai bus nagrinėjami kuo priekabiausiai. To meto teismų pasaulis buvo griežtai vyriškas, nei teisėjomis, nei teisėjų pavaduotojomis, nei raštininkėmis moterys negalėjo būti. Kaip ir skiriamos ar renkamos į kitas valstybines pareigas. Net jei didysis kunigaikštis ir būtų labai to norėjęs. Bet, tiesą sakant, per visą Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės istoriją nė vienas jų ne tik nenorėjo, bet ir nesvarstė. Juk nepriimtina, nepadoru, netinkama – *ne onoras* (lenk. *honor* – išdidumas).

**Pasiryžusios
bylinėtis didikės
žinojo, kad jų
skundai bus
nagrinėjami kuo
priekabiausiai.**

Moterims besąlygiškai buvo pripažįstama tik teisė kurstyti šeimos židinį. Ir tik pačios ambicingiausios išsiverždavo iš šių griežtai nustatytų rėmų. Užsiauginti šias ambicijas irgi nebuvo lengva. Vilniaus universitetas, veikiantis nuo XVI amžiaus pabaigos, moteriškai lyčiai atsivėrė tik XX amžiuje. Tačiau namų mokytojų (tais laikais dažniausiai vyrų, kiek vėliau ir moterų) kiek pralavintų kilmingų panelių širdys pačios tiesėsi link kultūros ir meno. Jos piešė, muzikavo, rašė. Ir sugėbėdavo sužibėti vyrų menininkų pasaulyje. Tiesa, labai garsių, turinčių meninę vertę kūrinių autorių moterų daug nerasime. Gal dėl to, kad jų kūrybai durys į plačiąją visuomenę buvo užtrenktos, talentingos aukštuomenės damos tegalėjo reikštis mėgėjiškose savo namų erdvėse – oficialiais dvarų muzikantais, kompozitoriais, architektais, poetais tais laikais samdyti tik vyrai. Vis dėlto pažadame, kad susitikimas su pirmosiomis istorinės Lietuvos rašytojomis šioje knygoje bus įspūdingas.

Kai kurios didikės atrasdavo savyje namų administratorės talentą, tuo, žinoma, nudžiugindamos sutuoktinį. Virti valgį ir šluostyti dulkes joms nereikėjo. Pagrindinis veiklios šeimos moters užsiėmimas – prižiūrėti, kad nemažam šiuolaikiniam *uabui* prilygstantis sudėtingas namų ir jo priklausinių mechanizmas veiktų it suderintas laikrodis. Kad viskas vyktų laiku ir taip, kaip sumanyta, tekdavo kaip reikiant pavaikyti pavaldinius. Buvo sakoma, kad niekas geriau už įnoringą didikę nemoka paversti netašytą berną puičiu tarnu. Ne vieną tokią namų valdovę sutiksite ir šioje knygoje.

Bet mes praleidome lemtingą to meto dailiosios lyties gyvenimo įvykį – vedybą. Nuo jų priklausė visas tolesnis moters likimas. Tėvai dukrai nuoširdžiai stengėsi išrinkti gerą vyrą, *padorų*, kaip tada sakydavo. Bet, bėda, kad dažnai gimdytojams labiau rūpėjo ne būsimo žento išsiauklėjimas ir emocinis intelektas, o turima galia, turtas ir prestižas. Todėl kartais panelės būdavo išleidžiamos už tikrų drakulų. Ir tada jau niekas negalėjo padėti: vyras su žmona elgdavosi pagal savo sąžinę, smurtas buvo savaime suprantamas, o santuoką galėjo anuliuoti tik Bažnyčia, ir tai tik išskirtiniais atvejais. Vienintelis legalus išsigelbėjimas iš tokios padėties – separacija, gyvenimas skyrium atskiruose dvaruose, vis dėlto oficialiai liekant susituokus.

Tam tikras apsidraudimas nuo ašaromis aplaistyto gyvenimo galėjo būti kraičio dydis, lemdavęs, į kokį aukštuomenės posluoksnį mergelė nutekės. Galima buvo tikėtis, kad už gerą kraitį po vedybų skirtas dovis užtikrins jaunamartei šviesesnį gyvenimą, vyro pagarbą, iš kurios galbūt išaugs ir meilė.

Dėl kraičio ir dovio jaunųjų šeimos derėdavosi prieš vestuves. Kartais – ilgai, atkakliai ir kietai. Vedybų sutartyse būdavo skrupulingai registruojama, kiek nuotaka atsineš valdų, o dažniau – pinigų

„Buvo sakoma, kad niekas geriau už įnoringą didikę
nemoka netašytą berną paversti puikiu tarnu.“

Platelių dvaro tarnautojai.

Aleksandras de Šuazelis-Gufjė (*Alexandre de Choiseul-Gouffier*), 1870–1880.

Žemaičių muziejus „Alka“ / F 820

ir brangenybių, kuriais toliau disponuos jaunikis. Ir kiek jis mainais žmonai skirs dvarų iš savo turimų, kuriuos ši galės valdyti ir naudotis jų pajamomis iki gyvos galvos. Kiekviena pusė akylai svėrė, kad nebūtų apgauta. Beje, *ponios žmonos*, jei tik nenumirdavo gimdydamos, dažniausiai pergyvendavo savo gerokai vyresnius sutuoktinius, bet savo doviu naudojosi ir toliau. Jei tik netikę sūnūs nepasikėsindavo atimti.

Iš kilmingų nuotakų aptariamais laikais buvo tikimasi, kad jos bus išlavinusios sugebėjimą palaikyti mandagų pokalbį, kaip sakydavo tais laikais – *konversacijos* (lenk. *konwersacja* – pokalbis) meną. Šis talentas turėjo neįkainojamą vertę su sutuoktiniu priimant svečius, rengiant pokylius. Nuo jo galėjo priklausyti pasisėkimas visuomenėje, naujų pažinčių mastai ir užmegztų ryšių stiprumas.

Pirmoji ir svarbiausioji konversacijos taisyklė: nekalbėk apie save, jei niekas neklausia. Atlapaširdžiai plepia kilmingose Europos šeimose ir dabar laikomi nepakankamai išauklėtais, o anuomet smerkti dar griežčiau. Todėl taktiškais klausimais pokalbį sugebanti palaikyti ir valdyti pokylių šeiminingės buvo mėgstamos bei vertinamos.

Vis dėlto *baliai* (lenk. *bal*, pranc. *le bal* – pokylis) iki paryčių nebuvo Lietuvos aristokratių kasdienybė. Nemažai laiko jos praleisdavo – nepatikėsite – savo prašmatniuose asmeniniuose kambariuose siūdamos ir siuvinėdamos liturginius drabužius. Kai Bažnytinio paveldo muziejuje žvelgsite į aukso siūlais kruopščiai siuvinėtus arnotus, pabandykite mintyse suskaičiuoti, kiek valandų lepūs kilmingų moterų pirštai galėjo laikyti šiuos siuvinius, kantriai adata auksindami audinį. Ir kam to reikėjo? Negi negalėjo šio darbo patikėti kokiai guviai tarnaitei? Anaiptol. Vyskupų, kunigų apeiginių apdarų siuvimas ir ypač siuvinėjimas garbingu

Pokylis.

Abrahamas Bose (Abraham Bosse), XVII a.

Nacionalinis M. K. Čiurlionio dailės muziejus / Mg-6540

aukštakilmių moterų užsiėmimu laikytas iki pat XX amžiaus. Jaudinanti, ne kiekvienam duodama galimybė prisiliesti prie religinio veiksmo ponioms ir panelėms suteikdavo kantrybės mėnesių mėnesiais sėdėti prie siuvinio, marginamo liturginėmis spalvomis ir simbolika. Kita vertus, nuo mažens religingai auklėtoms didikėms šis užsiėmimas buvo toks pat įprastas kaip kas sekmadienį su šeima ir tarnais keliauti į bažnyčią.

O kaip meilė, kur anais laikais sudarant santuoką buvo jos vieta? Dažniausiai iki sudarant vedybų sutartį būsimieji sutuoktiniai vienas kito nė nepažinodavo, o jei ir pažinodavo, tai jau tikrai nebūdavo įsimylėję. Tikėtis jausmų, pagarbos ir draugystės galima buvo tik po vedybų, grįstų, kaip jau žinome, visų pirma nau-
da ir išskaičiavimu. Gal mums ir keista, bet išties nemažai porų, susituokusių vien iš pragmatinių paskatų, tapdavo tikrais

mylimaisiais ir darniai žengdavo gyvenimo keliu. Bet toms jaunamartėms, kurioms nepasisekdavo, tekdavo ilgus metus kentėti savo vyrų nukrypimus ir iškrypimus. Niekas negalėjo įsikišti ir apginti.

Nesantuokinių ryšių pasitaikydavo, bet jie buvo griežtai smerkiami. Ne taip, kaip Prancūzijoje, kur, galima sakyti, vešėjo slaptų jausmų

**O kaip meilė,
kur anais
laikais sudarant
santuoką
buvo jos vieta?**